

УДК 347.6

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.17>

ПІДСТАВИ ВИЗНАННЯ ШЛЮБНИХ ДОГОВОРІВ НЕДІЙСНИМИ: ПРАВОВІ ПОЗИЦІЇ ВЕРХОВНОГО СУДУ ТА РИЗИКИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Менджул М.В.,

*докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри цивільного права та процесу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
ORCID: 0000-0002-3893-4402
mendzhul.marija@uzhnu.edu.ua,*

Менджул М.В. Підстави визнання шлюбних договорів недійсними: правові позиції верховного суду та ризики в умовах воєнного стану.

У статті здійснено порівняльний аналіз підстав визнання шлюбних договорів недійсними із врахуванням правових позицій Верховного Суду до воєнного стану та із врахуванням сучасних ризиків. Зауважено, що у доктрині приватного права загалом і сімейного права зокрема, вже усталеним є підхід до визнання шлюбного договору правомочним із складною правовою природою, який регулюється як нормами Сімейного кодексу України, так і субсидіарно положеннями ЦК України. Для з'ясування вимог до дійсності шлюбного договору, підстав визнання його недійсним проаналізували положення законодавства, правові позиції Верховного Суду, що містяться у постановках, винесених при розгляді сімейних справ як до війни, так і під час воєнного стану. Досліджено вимоги до змісту шлюбного договору.

Встановлено, які норми законодавства визначають підстави недійсності шлюбного договору і які вимоги слід сторонами дотримуватись при укладенні шлюбного договору. Виокремлено такі підстави визнання шлюбного договору недійсним: порушення нотаріальної форми договору; неналежний суб'єктний склад; зменшення обсягу прав дитини, які встановлені СК України; включення умов, які ставлять одного з подружжя у надзвичайно невігідне матеріальне становище або укладення шлюбного договору під впливом тяжкої обставини; укладення шлюбного договору під впливом помилки, обману або насильства; порушення шлюбним договором норм закону. Виявлено, що доволі значна частка справ розглядається Верховним Судом щодо визнання шлюбного договору недійсним із-за включення умов, які ставлять одного з подружжя у надзвичайно невігідне матеріальне становище.

Обґрунтовано, що винесенні в умовах війни в Україні постанови Верховного Суду підтверджують послідовність та усталеність судової практики щодо аналізу змісту шлюбних договорів як в умовах довоєнного періоду, так і під час воєнного стану. Воєнний стан не є підставою для відступу сторін від законодавчих вимог щодо змісту шлюбного договору. Запропоновано внести зміни до статті 103 СК України та викласти її у новій редакції.

Ключові слова: шлюбний договір, визнання недійсним, воєнний стан, судова практика.

Mendjul M.V. Grounds for invalidating marriage contracts: legal positions of the supreme court and risks in martial law.

The article provides a comparative analysis of the grounds for declaring marriage contracts invalid, taking into account the legal positions of the Supreme Court before martial law and taking into account modern risks. It is noted that in the doctrine of private law in general and family law in particular, the approach to recognizing a marriage contract as a transaction with a complex legal nature, which is regulated both by the norms of the Family Code of Ukraine, and subsidiarily by the provisions of the Central Committee of Ukraine, is already established. In order to find out the requirements for the validity of the marriage contract, the grounds for declaring it invalid, the provisions of the legislation, the legal positions of the Supreme Court contained in the resolutions issued during the consideration of family cases both before the war and during martial law were analyzed. The requirements for the content of the marriage contract were studied.

It has been determined which legal norms determine the grounds for the invalidity of a marriage contract and which requirements the parties must comply with when concluding a marriage contract. The following grounds for invalidating a marriage contract are distinguished: violation of the notarial form of the contract; improper subject composition; reduction of the scope of children's rights established by the SC of Ukraine; the inclusion of conditions that put one of the spouses in an extremely unfavorable financial situation or the conclusion of a marriage contract under the influence of a grave circumstance; concluding a marriage contract under the influence of error, deception or violence; violation of the law by the marriage contract. It was revealed that a fairly significant number of cases are considered by the Supreme Court regarding the recognition of the marriage contract as invalid due to the inclusion of conditions that put one of the spouses in an extremely unfavorable financial situation.

It is substantiated that the rulings of the Supreme Court issued during the war in Ukraine confirm the consistency and stability of judicial practice regarding the analysis of the content of marriage contracts both in the conditions of the pre-war period and during martial law. Martial law is not a reason for the parties to deviate from the legal requirements regarding the content of the marriage contract. It is proposed to amend Article 103 of the Criminal Code of Ukraine and to present it in a new version.

Key words: marriage contract, annulment, martial law, court practice.

Постановка проблеми. В результаті повномасштабної війни на території України з'явилися нові проблеми у гарантуванні здійснення та захисту прав учасників сімейних відносин. З одного боку, першочерговим постало питання забезпечення особистої безпеки, захисту найкращих інтересів дитини, з іншого боку це зумовило роз'єднання сотні тисяч родин, які вимушено проживають у різних містах, і навіть по різний бік кордонів. При цьому шлюбний договір може стати ефективним інститутом добровільного договірної врегулювання майнових відносин не тільки між подружжям, але і щодо дітей.

Стан опрацювання цієї проблематики частковий, оскільки детально проаналізовано інститут шлюбного договору відомими вченими у сфері сімейного права (В.І. Борисової, Т.В. Боднар, В.А. Ватраса, І.В. Жилінкової, Л.В. Красицької, В.О. Кожевникової, О.В. Розгон, З.В. Ромовської, О.І. Сафончик, **І.В. В.І. Труби**, С.І. Шимон, О.А. Явор та ін.), проте питання пов'язані із аналізом правових позицій Верховного суду щодо дійсності шлюбного договору до війни та із врахуванням воєнного стану не висвітлені достатньо.

Метою статті є порівняльний аналіз підстав визнання шлюбних договорів недійсними із врахуванням правових позицій Верховного Суду до воєнного стану та із врахуванням сучасних ризиків.

Виклад основного матеріалу. У доктрині приватного права загалом і сімейного права зокрема, вже усталеним є підхід до визнання шлюбного договору правочином із складною правовою природою, який регулюється як нормами Сімейного кодексу України, так і субсидіарно положеннями ЦК України. При цьому зустрічаються і постанови Верховного Суду, у яких також підкреслюється складна правова природа шлюбного договору.

О.І. Сафончик пропонує шлюбний договір розглядати як певну домовленість між особами, що вступають до шлюбу та яка визначає майнові права та обов'язки як у шлюбі, так і у випадку його розірвання [1, с. 84]. Загалом при вірному підході до можливого змісту шлюбного договору. у вказаному визначені не враховано, що окрім тих осіб які вступають до шлюбу, шлюбний договір може укласти і подружжя.

А.О. Дутко обґрунтовує, що шлюбний договір є особливим сімейно-правовим договором і на практиці його застосовують скоріш не для врегулювання спільного проживання, а також користування майном, а все ж для передбачення майнових наслідків у випадку розірвання шлюбу [2, с. 191]. При цьому здійснений нами аналіз судової практики показує, що не завжди так, доволі часто шлюбний договір саме використовується для врегулювання майнових відносин між подружжям, а саме для визначення іншого, аніж передбачає СК України порядку та підстав набуття спільної власності та власності кожного із подружжя.

Для з'ясування вимог до дійсності шлюбного договору, підстав визнання його не дійсним ми проаналізували як положення законодавства, так і правові позиції Верховного Суду, що містяться у постановках, винесених при розгляді сімейних справ як до війни, так і під час воєнного стану. При цьому, варто звернути послідовність підходів і усталеність судової практики у ключових питаннях.

На разі, діюча ч. 1 ст. 92 СК України розширила перелік осіб, які мають право укласти шлюбний договір, зокрема це не тільки подружжя, але і наречені. Щодо віку осіб, які мають право на укладення шлюбного договору, то із врахуванням положень статей 22 та 23 СК України, особа може бути по-

внолітньою (18 років та старше) або неповнолітньою, проте не молодше 16 років. Виникає питання і щодо можливості укладення шлюбного договору через представника. При аналізі цього питання Верховний Суд виходив із комплексної оцінки статей 2, 9, 14 СК України та зробив висновок про наявні особливості регулювання майнових сімейних прав шлюбним договором, що унеможливило укладення його за дорученням [3].

СК України вимоги до змісту шлюбного договору передбачив у ст. 92. Аналіз положень сімейного законодавства дозволяє констатувати, що сторони шлюбного договору вправі на власний розсуд визначити та погодити умови шлюбного договору, проте вони повинні тільки визначити майнові права та обов'язки. СК України передбачає порядок визначення у шлюбному договорі правового режиму майна (ст. 97), порядку користування житлом (ст. 98) та права на утримання (ст. 99). Щодо свободи договору у регулюванні між подружжям майнових відносин, то Верховний Суд виходить із позиції про її істотну обмеженість. Так, сторони не мають права передбачити такі умови, які при реалізації можуть зумовити істотний дисбаланс між правами та обов'язками кожного із подружжя [4].

Сімейний кодекс дозволяє за бажанням сторонам шлюбного договору визначити майнові права та обов'язки їх як батьків. При цьому вочевидь такі положення договору повинні відповідати принципу найкращих інтересів дитини і не передбачати звуження обсягу майнових прав дитини, які визначені главами 14, 15 та 16 СК України.

Частина 3 ст. 92 СК України містить чітку заборону, що до змісту шлюбного договору не можна включати умови, які б регулювали особисті відносини подружжя, а також особисті відносини між ними та дітьми. Крім того, передбачено імперативну норму, що умови шлюбного договору не можуть зменшити обсяг прав дитини, або поставити когось із подружжя у надзвичайно невігідне матеріальне становище.

Щодо підстав визнання шлюбного договору недійсним, то стаття 103 СК України відсилає до ЦК України, проте суди застосовують положення як ЦК України, так і СК України. Усталеною вже є правова позиція Верховного Суду, що виходячи зі змісту статей 9, 103 СК України, статей 203, 215 ЦК України, підставою недійсності шлюбного договору є недодержання в момент вчинення стороною (сторонами) таких вимог: 1) зміст шлюбного договору не може суперечити законодавству України, а також моральним засадам суспільства; 2) волевиявлення кожного із подружжя при укладенні шлюбного договору має бути вільним і відповідати його внутрішній волі; 3) шлюбний договір має бути спрямований на реальне настання правових наслідків, що обумовлені ним (постанови Верховного Суду від 15 травня 2019 року у справі № 522/25760/16-ц, від 1 вересня 2020 року у справі № 626/2014/17-ц, від 5 квітня 2021 року у справі № 635/3825/17) [5–7].

Аналіз норм ЦК України та СК України дозволяє виокремити такі підстави визнання шлюбного договору недійсним:

- а) порушення нотаріальної форми договору (ст. 94 СК України та ст. 220 ЦК України);
- б) неналежний суб'єктний склад (укладення договору недієздатними особами, а також укладення шлюбного договору неповнолітніми нареченими без згоди їхніх батьків або піклувальників) (ст. 92 СК України, ст.ст. 222, 223, 225 та 226 ЦК України);
- в) зменшення обсягу прав дитини, які встановлені СК України (ч. 4 ст. 93 СК України);
- г) включення умов, які ставлять одного з подружжя у надзвичайно невігідне матеріальне становище (ч. 4 ст. 93 СК України) або укладення шлюбного договору під впливом тяжкої обставини (ст. 233 ЦК України);
- д) укладення шлюбного договору під впливом помилки (ст. 229 ЦК України), обману (ст. 230 ЦК України) або насильства (ст. 231 ЦК України). Помилка внаслідок власного недбалства, незнання закону чи неправильного його тлумачення однією зі сторін не є підставою для визнання правочину недійсним;
- е) порушення шлюбним договором норм закону (наприклад, включення в договір положень, що стосуються особистих відносин подружжя, а також особистих відносин між ними та дітьми, передання у власність одному з подружжя нерухомого майна та іншого майна, право на яке підлягає державній реєстрації тощо).

Доволі значна частка справ розглядається Верховним Судом щодо визнання шлюбного договору недійсним із-за включення умов, які ставлять одного з подружжя у надзвичайно невігідне матеріальне становище. Поняття «надзвичайно невігідне матеріальне становище» оціночне і у випадку розгляду справи в суді повинні враховуватися всі обставини справи, у тому числі оцінюватися матеріальне становище одного із подружжя до укладення шлюбу, а також яким чином воно змінюється в резуль-

таті передбачення відповідних умов у шлюбному договорі. Верховний Суд зауважив, що оскільки категорія «надзвичайно невігідне матеріальне становище» є оціночною, такого висновку можливо дійти лише шляхом порівняння вартості майна, що за умовами оспорюваного договору переходить у власність кожної із сторін на чие ім'я воно буде зареєстроване/оформлене під час шлюбу, так і у випадку його розірвання. Крім того, Верховний Суд підкреслив, що «надзвичайно невігідне матеріальне становище» має доводитися стороною відповідно до частини третьої статті 12 ЦПК України, та ці докази повинні бути оцінені судом у відповідності до норм цивільного процесуального законодавства (постанова Верховного Суду від 10 травня 2022 року у справі № 755/5802/20) [8]. Як приклад поставлення одного із подружжя у «надзвичайно невігідне матеріальне становище» є передбачення у шлюбному договорі умови про «передання відповідачу у власність майна, набутого до укладення шлюбного договору» (постанова Верховного Суду від 28 квітня 2021 р. у справі № 320/3970/18) [9].

Висновки. Таким чином, винесенні в умовах війни в Україні постанови Верховного Суду підтверджують послідовність та усталеність судової практики щодо аналізу змісту шлюбних договорів як в умовах довоєнного періоду, так і під час воєнного стану.

Воєнний стан не є підставою для відступу сторін від законодавчих вимог щодо змісту шлюбного договору. Зокрема тих, які гарантують права та інтереси дітей, кожного із подружжя, забороняють використовувати шлюбний договір для передачі майна у власність одному з подружжя, права на які підлягають державній реєстрації, спрямовані на забезпечення добросовісних дій подружжя і не допускають використання шлюбного договору як інструмент ухилення від виконання боргових зобов'язань одного чи обох із подружжя.

Отож, питання визнання шлюбного договору недійсним є предметом багатьох сімейних спорів, які розглядаються судами. Враховуючи різні спірні моменти, а також застосування не тільки підстав передбачених ЦК України для визнання шлюбних договорів не дійсними, але і порушення норм СК України, важливим є статтю 103 СК України викласти у такій редакції: «Шлюбний договір на вимогу одного з подружжя або іншої особи, права та інтереси якої цим договором порушені, може бути визнаний недійсним за рішенням суду з підстав, встановлених Цивільним кодексом України, а також у випадку порушення статей 92, 93 та 94 цього кодексу».

Список використаних джерел:

1. Сафончик О.І. Шлюбний договір і IT: проблемні питання застосування. *Часопис цивілістики*. Одеса, 2017. Вип. 26. С. 83–86.
2. Дутко А.О. Поняття та правова природа шлюбного договору. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія : *Юридичні науки*. 2016. № 837. С. 188–191.
3. Постанова Верховного Суду від 25 вересня 2019 року у справі № 757/10715/17-ц. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/85174248> (дата звернення: 29 листопада 2022 р.).
4. Постанова Верховного Суду у справі № 363/1545/20 від 8 червня 2022 року. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/104769462> (дата звернення: 29 листопада 2022 р.).
5. Постанова Верховного Суду від 15 травня 2019 року у справі № 522/25760/16-ц. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/82217599> (дата звернення: 2 грудня 2022 р.).
6. Постанова Верховного Суду від 1 вересня 2020 року у справі № 626/2014/17-ц. URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=96179474&red=10000352862a1ac720271f9223a51d719dd811&d=5> (дата звернення: 2 грудня 2022 р.).
7. Постанова Верховного Суду від 5 квітня 2021 року у справі № 635/3825/17. URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=96179474&red=10000352862a1ac720271f9223a51d719dd811&d=5> (дата звернення: 2 грудня 2022 р.).
8. Постанова Верховного Суду від 10 травня 2022 року у справі № 755/5802/20. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/104258375> (дата звернення: 6 грудня 2022 р.).
9. Постанова Верховного Суду від 28 квітня 2021 р. у справі № 320/3970/18. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/96706705> (дата звернення: 9 грудня 2022 р.).